АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНЫҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЖӘНЕ ТАБИҒАТ МҰРАЛАРЫ ЕСКЕРТКІШТЕРІ

ОЙЫЛ АУДАНЫ

ПАМЯТНИКИ ПРИРОДНОГО И ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ

УИЛСКИЙ РАЙОН

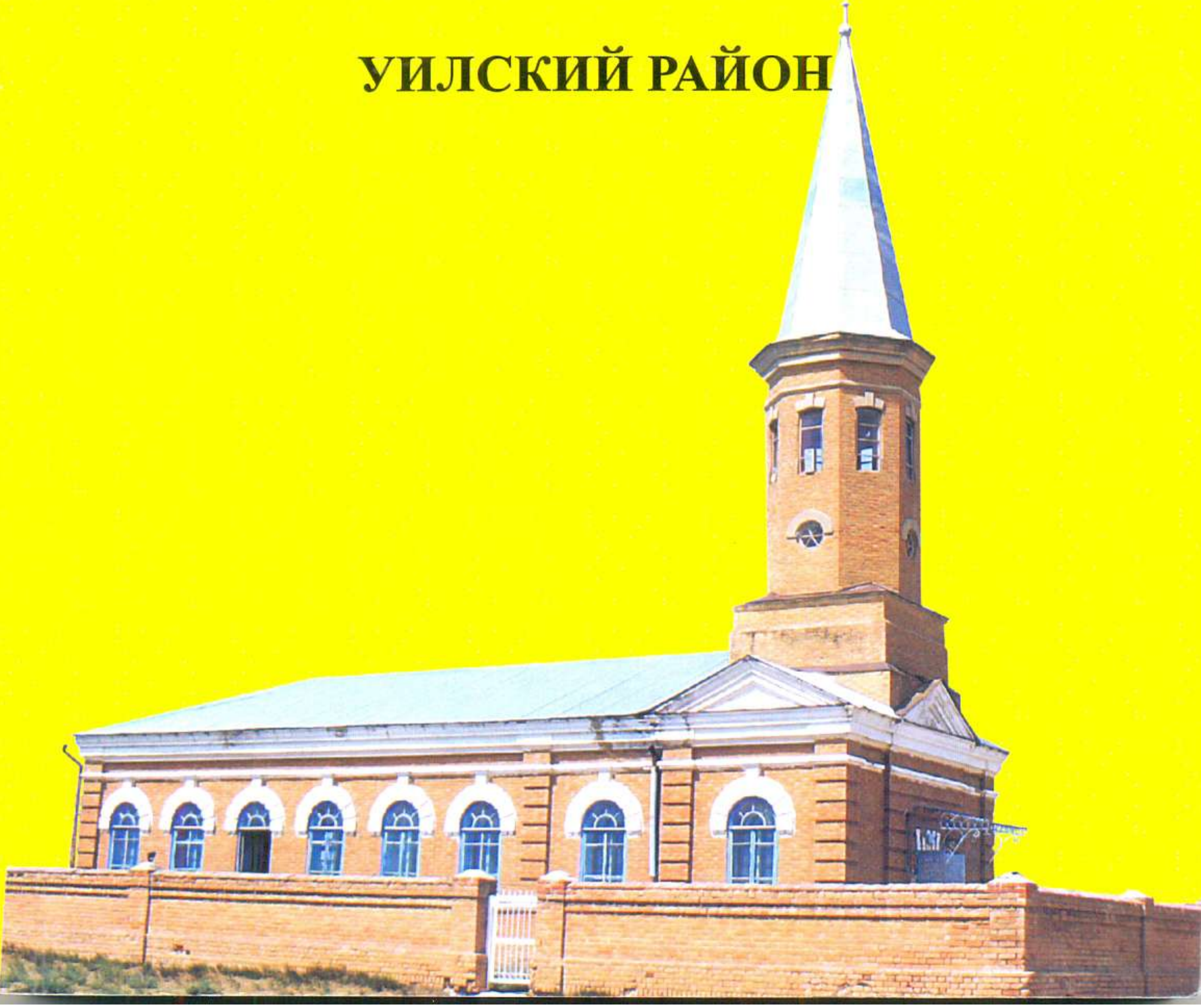

АҚТӨБЕ ОБЛЫСТЫҚ МӘДЕНИЕТ БАСҚАРМАСЫНЫҢ ОБЛЫСТЫҚ
ТАРИХ, ЭТНОГРАФИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ ОРТАЛЫҒЫ
АКТЮБИНСКИЙ ОБЛАСТНОЙ ЦЕНТР ИСТОРИИ, ЭТНОГРАФИИ
И АРХЕОЛОГИИ УПРАВЛЕНИЯ КУЛЬТУРЫ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ

АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНЫҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЖӘНЕ
ТАБИҒАТ МҰРАЛАРЫ ЕСКЕРТКІШТЕРІ

ОЙЫЛ АУДАНЫ

VI

ПАМЯТНИКИ ПРИРОДНОГО И ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО
НАСЛЕДИЯ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ

УИЛСКИЙ РАЙОН

АҚТӨБЕ, 2011

УДК 719
ББК 790
А 37

Жалпы редакциясын басқарған / Под общей редакцией
тарих ғылымдарының кандидаты, доцент
А.А. Бисембаев.

А 37 Ақтөбе облысының тарихи-мәдени және табиғат мұралары ескерткіштері. – 13 томдық. – 6 т. Ойыл ауданы - Ақтөбе 2011 ж. – 220 б.

Памятники природного и историко-культурного наследия Актюбинской области. – в 13 т. – Т 6. Уилский район – Актобе. 2011г. – 220 с.

ISBN 978-601-7273-86-6
ISBN 978-601-7273-85-9

Авторлық ұжым / Авторский коллектив:

Бисембаев А.А
Бидағұлов Н.Т.
Дүйсенғали М.Н.
Исабаев Д. Б.
Кубесова Г.Т.
Құлмұханов М.Е.
Мамедов А.М.
Мамиров Т.Б.
Мамиров К.Б.
Рысбаева Б. Т.
Ткачев В.В.
Тасмагамбет Г.С.
Шілмағанбетов Н.А.

ISBN 978-601-7273-86-6
ISBN 978-601-7273-85-9

© Ақтөбе облыстық мәдениет басқармасының облыстық тарих, этнография және археология орталығы

ЕСКЕРТКІШТЕР ЖИНАҒЫ
СВОД ПАМЯТНИКОВ

13 томды ғылыми басылым / Научное издание в 13 томах

Мәртөк ауданы	I	Мартукский район
Қобда ауданы	II	Кобдинский район
Қарғалы ауданы	III	Каргалинский район
Хромтау ауданы	IV	Хромтауский район
Алға ауданы	V	Алгинский район
ОЙЫЛ АУДАНЫ	**VI**	**УИЛСКИЙ РАЙОН**
Темір ауданы	VII	Темирский район
Мұғалжар ауданы	VIII	Мугалжарский район
Ырғыз ауданы	IX	Иргизский район
Әйтеке би ауданы	X	Айтекебиискиий район
Байғанин ауданы	XI	Байганинский район
Шалқар ауданы	XII	Шалкарский район
Ақтөбе облысы	XIII	Актюбинская область

Алғы сөз

Ойыл ауданының орталығы бұрын «Көкжар» деп аталып келген. Көкжар тарихы – ойылдықтар үшін зор мақтаныш, еліктейтін асыл бейне, аялайтын асыл бесік. Тарихы тым әріден бастау алатын Ойыл өлкесінің орта ғасырларда сауда - саттығы дамыған, өркениетті ел болғанына дәлелдер жетерлік.

«Ойыл – көздің жасы еді, Ойылда кеңес қылмадың» деп Асан қайғы бабамыз баға берсе, ірі орыс ғалымдары Ақтөбе төңірегіндегі орта ғасырдағы екі қаланың бірі Мәулібердіні (халық Қырықоба деп атап кеткен) тіркеуге алған. Ертедегі саяхатшылар мен зерттеушілердің мәлімдемелері бойынша сол кезде Ойылдан сыртқа он екі тарам жол шыққан және сондай он екі жол осында қарай құлайтын болған.

Ойылдан Сарайшық, Ұлытау, Арқаға баратын жолдармен қатар, Қоңырат пен Хиуаға, одан әрі Бұхараға барып ұласатын төте жол атақты Жібек жолының бір тармағы болған.

XIX - ғасырдың екінші жартысында қазақ жеріндегі патша саясатына қарсы үлкен бас көтерулерді басу үшін және бірыңғай өздеріне бағындыру үшін Ойылда бекініс салынды. Бекініс салынбай тұрып тұңғыш рет патша өкіметі кезінде Көкжар жәрмеңкесі жылына екі рет, 15 мамырдан 15 шілдеге дейін, күзде 15 қыркүйектен 15 қазанға дейін жұмыс жасаған, тауар айналымы 2 млн. 140 мың сом құрап, Көкжар жәрмеңкесі- империя көлемінде тоғызыншы орында болды деп жазылады. Уездік Көкжар қаласы – Ресейдің шикізатын саудаға шығаратын жолдарының түйіскен орны, керуен жолының орталығы болған.

Мешіт, жәрмеңке комитеті, сауда дүкендері инженерлік өлшеммен, сәулеттік өнермен салынған, мал союын ғимараттар, көпестердің қызыл кыштан, қарағайдан тұрғызылған әдемі үйлері түзу көшелерге орналасқан.

Көкжар жәрмеңкесіне Орынбор, Орал, Саратов, Самара, Москва, Ақтөбе, Атырау көпестері, Өзбек, Түрікмен, Иран, Үнді саудагерлері келген. Жәрмеңкеде ақындар - Мералының Мұхиты, Тұрдалының Қызылы, Қалнияз, Қашаған, Нұрым, Қоспақ, Мұрат Мөңкеұлы өнер көрсеткен.

Көкжар уезінде – Исатайдың ауыр қолы да бір қысын өткізген. Күй атасы Құрманғазының «Төремұрат», «Қыз данай» күйлері Көкжар уезі аумағында жазылған деген дерек бар.

Көкжарға қазақтың атақты заңгері Бақытжан Қаратаев, қазақтың бір туар ұлы, ғалым, Петербургтің әскери медициналық институтын алтын медальмен бітірген Х. Досмұхамбетовтер ат басын тіреген.

Көкжар – тұңғыш қазақтың атты әскер училищесінің ашылған жері. 1919 жылы Түркістан майданының үш батальоны, бір батареясы, татар полкі, 8 атты әскер эскадроны табан тіреген.

Ойыл ауданы дербес әкімшіліктік бөлім ретінде 1921 жылы құрылды. Кеңес үкіметінің алғашқы жылдарында аумақтық - әкімшіліктік бөлінуге

сәйкес 1930 жылғы 17- қыркүйектен бастап Ақтөбе облысының Ойыл ауданы болып құрылды. Аудан бойынша 18 548 тұрғылықты халқы бар, 7 селолық округке бөлінген 23 ауылдан құралған. Аудан орталығы - Ойыл ауылы Ақтөбе қаласынан 260 шақырым жерде, Ойыл өзенінің оң жақ жағалауында орналасқан.

Ойыл өзенінен - ұзындығы 27 км, ені 12 км. орман алқабы басталады, Ойыл орманы таңқалдырады, мұнда қылқан жапырақты ағаштар, негізінен қарағай, қайың, терек, алма ағашы, үйеңкі, жеміс ағаштары өседі.

Ойыл - Ұлы Отан соғысында Совет Одағының Батыры Н.Н.Оноприенко, үш бірдей «Даңқ» орденінің толық иегері Ш. Еркіновпен мақтана алады. Ойылдың атын қарапайым колхозшы, тарының гектарынан 201 центнер өнім алып, дүниежүзілік рекорд жасаған Ш.Берсиев дүниеге танытты.

* * *

Центр Уилского района ранее был известен под названием «Кокжар». История Кокжара для уильцев – особая гордость, образец для подражания, драгоценная колыбель. На сегодня достаточно доказательств о ранней истории Уила, о развитии торговых отношений в средние века, становлении цивилизованного населенного пункта в окрестностях Уила.

Если наш предок Асан кайгы сказал, что «Прекрасен был Уил, и вода его сладка. Но и там, на Уиле, ты сходку не созвал», то известный русский ученый в окрестностях Актобе зарегистрировал два средневековых города, один из которых Маулиберди (в народе получила название Кырыкоба). По сведениям древних путешественников и исследователей, в те времена с Уила и в Уил вели пути двенадцати дорог. Вместе с дорогами ведущими в Сарайчик, Улытау, Арку, прямая дорога, одно из ответвлений Великого Шелкового пути вела в Конрат и Хиву, а оттуда в Бухару.

Во второй половине XIX века на казахской земле для подавления больших восстаний против царской политики и постоянного подчинения в Уиле было построено укрепление. До строительства укрепления, царская империя открыла впервые Кокжарскую ярмарку, которая в последующем проходила два раза в год, с 15 мая по 15 июня, осенью с 15 сентября по 15 октября, оборот товара составлял 2 млн. 140 тыс. рублей. Кокжарская ярмарка согласно документам по товарообороту в империи была на девятом месте. Уездный Кокжарский городок – это своего рода центр караванных дорог, место стыка дорог в Российской империи ведущих торговлю сырья.

Мечеть, комитет ярмарки, торговые магазины были построены с инженерной точностью и умелым мастерством, здания для убоя скота, дома купцов из красного кирпича, красивые дома из сосны образовали ровные улицы.

На Кокжарскую ярмарку приезжали купцы из Оренбурга, Уральска, Самары, Москвы, Актобе, Атырау, торговцы из Узбекистана, Туркмении, Индии. На ярмарке выступали такие акыны как Мухит сын Мералы, Кызыл сын Турдалы, Калнияз, Кашаган, Нурым, Коспак, Мурат Монкеулы.

В Кокжарском уезде одну из своих тяжелых зим провел и Исатай. Есть сведения, что отец кюев, Курмангазы, свои кюи «Торемурат», «Кыз данай» написал в окрестностях Кокжарского уезда.

В Кокжаре остановливались известный казахский юрист Бакытжан Каратаев, ученый, видный деятель, окончивший с золотой медалью Петербургский военный медицинский институт Х. Досмухамбетов.

В Кокжаре впервые было открыто казахское конное войсковое училище. В 1919 году здесь остановились три батальона, одна батарея, татарский полк, восемь конных войсковых эскадрона Туркестанского фронта.

Уилский район как самостоятельная административная единица образована в 1921 году. В первые годы Советской власти при административном делении с 17 сентября 1930 года как Уилский район вошел в состав Актюбинской области. В районе проживают 18548 человек, состоит из 7 сельских округов и 23 сел. Районный центр – поселок Уил, расположен на правобережье р. Ойыл в 260 км от г. Актобе.

С реки Ойыл, длина 27 км, ширина 12 км, начинаются лесные массивы. Уилский лес поражает, здесь произрастают хвойные деревья, в основном сосна, береза, тополь, яблоня, клен, фруктовые деревья.

Уил может гордится Героем Советского Союза в Великой Отечественной войне Н.Н. Оноприенко, полным кавалером ордена «Славы» Ш. Еркиновым. Имя Уила прославил, установив мировой рекорд и собрав 201 центнер проса с одного гектара простой колхозный работник Ш. Берсиев.

Ойыл ауданының әкімі: M.Е. Абдуллин

МАЗМҰНЫ

Ойыл ауданының әкімі М.Е. Абдуллинның алғы сөзі 4

І бөлім. Ақтөбе облысының Ойыл ауданы туралы анықтамалық мәліметтер 7

1.1. Ойыл ауданының табиғат жағдайы (Мамиров Қ.Б.) 8
1.2. Ойыл ауданының тарихынан (Рысбаева Б.Т., Исабаев Д.Б.) 32
1.3. Ойылдың XX ғ. жылнамасы 34
1.4. Ойыл ауданы бойынша тарихи жер-су аттары 37

ІІ бөлім. Тарихи-мәдени мұрасы 46

2.1. Ойыл ауданының археологиялық ескерткіштерінің сипаттамасы 48
2.2. Ойыл ауданының археологиялық ескерткіштері 60
2.3. Ойыл ауданының этнографиясы туралы мәліметтер (Г.С. Тасмағамбет) 99

Қосымшалар 205
- Табиғат мұралары ескерткіштері
- Археологиялық ескерткіштер мен жәдігерлер
- Құлпытастар және архитектуралық ескерткіштер
- Тарихи-мәдени және монументальды ескерткіштер

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие акима Уилского района Абдуллина М.Е. 5

Глава I. Справочные сведения об Уилском районе Актюбинской области 101

1.1. Природные условия Уилского района (Мамиров К.Б.) 102
1.2. Из истории Уила (Рысбаева Б.Т., Исабаев Д.Б.) 126
1.3. Хронология Уила в XX веке 129
1.4. Сведения об истории названии некоторых топонимов Уилского района 132

Глава II. Историко-культурное наследие 140

2.1. Характеристика памятников археологии Уилского района 142
2.2. Археологические памятники Уилского района 155
2.3. Сведения по этнографии Уилского района (Г.С. Тасмагамбет) 200

Приложения 205
- Памятники природного наследия
- Археологические памятники и находки
- Кулпытасы и памятники архитектуры
- Историко-культурные и монументальные памятники

Қалыбы 60х84 $^{1}/_{16}$. Есепке алынатын баспа табағы 11,7.
Таралымы 300.

ЖК С. Т. Жанәділов баспаханасында
дайын электрондық таспадан басылған.

Ақтөбе қаласы, Әуеқалашық, 29А.